

Gondolatok egy könyvkuriózum margójára*

Amikor csupán a téma iránti érdeklődésből, hasznosnak tűnő nyugdíjas elfoglaltságként kézbe vettem e kötetet, már láttam, hogy a szerző hatalmas feladatot vállalt magára, melyet katónás tömörséggel így lehetne megfogalmazni: teljes képet adni a témáról. Ez – vagyis a kutatómunka tartalma – eleve feltételezte a többnyelvű levéltári munkásságot, az óriási mennyiségű forrásanyag „felemelését”, szelektált, disztingvált értékelését és – a folyamat legvégén – annak magyar nyelvű rendszerezését a laikus olvasó számára is áttekinthető szerkezetben.

Az ilyen típusú könyvek készülésének megszokott „rendje” így fest: az „alkotó” forrásanyagként elfogadja és összerendezi a fellelhető korabeli dokumentumokat, s a többit az olvasóra bizza: értse, ahogy akarja, és vonja le a számára kézenfekvő (vagy ami ennél sokkal rosszabb, céljának vagy az aktuális populista célnak, megfelelő) következtetéseket. Itt azonban teljesen másról van szó.

Már a *Szerzői előszó* is felvillantja a kötet értékeit, az elmélyült és szakszerű kutatómunka eredményét, ami abban nyilvánul meg, hogy Bálint József valóságghűen ábrázolja a kort, az atmoszférát, a közeget, és egyúttal segít megérteni az általa becsatolt bizonyító erejű dokumentumok tartalmát. Vagyis nem szimpla reprodukcióról van szó, hanem egyfajta (és nem jelentéktelen) hozzáadott értékről is. Pontosan ez az, ami valódi kuriózummá teszi a kötetet nem csupán a laikus (ám a kor-

* BÁLINT József: *Magyarország nemzeti vagyonvesztése 1941–1947*. Agroiinform Kiadó, Budapest, 2013., 472 p.

szakra fogékony) olvasó, hanem az adott terület iránt mélyebben érdeklődő szakember számára is.

A téma (örök) aktualitását az adja vagy adhatja, hogy a tárgyalt időszakban (1941–1947 között) többször sikerült Magyarországot – de nem tévedünk sokat, ha azt állítjuk: a magyar népet – „levetkőztetni”. Ezt a tényt (merthogy ez elvitathatatlan valóság) a populistá politika hol így, hol úgy interpretálta, attól függően, hogy mi felelt meg aktuális céljainak. A szerző nagy érdeme, hogy „rendet vág” e tekintetben is. Objektív. Ez a kulcsszó. Nem aszerint aposztrofálja a korabeli dokumentumokat, hogy ki, illetve kik voltak a gátlástalanabbak, találékonyabbak az ország kifosztásában, hanem a valódi történéseket veszi alapul. Bálint József „a poklok poklát átélt államunkról” szól, illetve értekezik.

A recenzor e téma kapcsán „a még élő 280 000 korabeli szemtanú” egyikeként próbálja összerendezni gondolatait, amennyiben mindez egy 85. (!) évében járó, ún. első generációs értelmiségitől és egyben hivatásos katonától egyáltalán elvárható. Előre kell bocsátanom még azt is, hogy szovjet katonai akadémiák neveltje vagyok (Híradómérnöki Katonai Akadémia, Leningrád 1954, Vezérkari Akadémia, Moszkva 1965). Tanulmányaim során részletes ismereteket szereztem arról, annak idején hogyan „takarították ki” a tengelyhatalmak alakulatai (köztük sajnos részben magyarok is) a Szovjetunió megszállt területeit. Eredetiben olvastam az ezzel kapcsolatos szakirodalmat, irodalmi feldolgozásokat, élménybeszámolókat. Ezért talán érthető, hogy Bálint József kötetében figyelmemet elsősorban azok a fejezetek kötötték le, amelyek szoros kapcsolatba hozhatók felsőfokú tanulmányaimmal és személyes élményeimmel. A kiszámíthatatlan katonasors úgy hozta, hogy bizalmasan szót válthattam néhány, ahogyan akkoriban mondták, „első generációs” hadvezérrel (ilyesmiről könyvében maga a szerző is tesz említést), köztük Malinovszkijjal, Rokoszozszkijjal, Styemenkóval, Zaharovval (mindannyian a Szovjetunió marsalljai), valamint a Budapest-csoportosítást vezénylő Afonyin altábornaggal (aki egyébiránt a tanárom is volt). A felsoroltak séta közben, kötetlen beszélgetések közepette „meséltek” nekem saját (szubjektív) há-

borús élményeiről, többek között a Bálint József által is feszegetett, írásban sehol nem rögzített (önnön memoárköteteikből a korábbi cenzorok által kigyomlált) tapasztalataikról.

Recenziót írni, mint tudjuk, nem túl bonyolult, de igen felelősségteljes feladat, hiszen a nyilvánosság számára minősít – mint jelen esetben is – egy kvalitásos munkát és egyúttal nem ritkán magát a szerzői életutat is. A „legfőbb bajom” ezzel a kötettel, hogy alig találok benne hibát. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nincs olyan részletkérdés, szerzői vélemény, melynek kapcsán nem szállnék vitába Bálint Józsefnek az adott témában kifejtett álláspontjával. De tartsunk rendet.

A kötet alaphangját értelemszerűen a *Szerzői előszó* adja. Mégis felkeltette érdeklődésemet az *Ajánlás* hangvétele s annak tartalma, no meg persze maga az ajánló személye: Romány Pál. Ugyan ki ne ismerné a a mindmáig hiteles szakpolitikai személyiségek egyikének nevét! Az egykori földművelésügyi miniszter a szerző kortársa, aki nem formálisan tett eleget a felkérésnek. Tény- és élményszerű minden sora. Mint korosztályának tagja tanúsíthatom, hogy az ország egy másik városában (büszkén írom le: Szegeden) hasonló élményeket őrzök azokból az évekből. Joggal jelenthetjük ki tehát, hogy Bálint könyve már az első mondatoktól a valóságot ábrázolja.

Elgondolásom az, hogy egyfajta szintézisét adjam mindannak, ami a kötet részletes tanulmányozása során megfogalmazódott bennem, a friss kiadvány egyik első olvasójában. Nem fejezetenként haladok tehát – talán unalmas is lenne –, hanem az olvasó számára talán könnyebben megragadható sarokpontok (konklúziók?) szerint. Számomra nagyon sokat mond – és tulajdonképpen a szerző hitelességét jelzi –, hogy el tudta választani a kutatót a magánember (néha zsigerekig ható) önálló tapasztalataitól. Ezen csapda elkerüléséhez nem kevés önmérsékletre van (volt) szükség. A legpregnánsabb példa (sok-sok egyéb mellett) a kormányzó, Horthy Miklós megítélése.

Hasonló szerzői korrektségre utal a témát korábban kutató szakemberek munkásságának tisztességes bemutatása. A „szakszerű tényfeltárás” mint szerzői cél már ezzel az egyetlen ténnyel bizonyítható. Bálint egyébként itt is elkerüli a populista

csapdát, mivel pl. Matolcsy Mátyás agrárközgazdasági munkásságát annak valódi, szakmai értékén, s nem Matolcsy politikai választásainak vonalán eleveníti fel. A szerző már a kötet elején (a 16. oldalon) nyilvánvalóvá tette „a jelen könyvhöz kapcsolódó kutatások origóját”. Az olvasónak tehát nem kell semmit kitalálnia: Bálint József már kijelölte és követte a logikusnak vélt utat.

A részletekben is pontos és precíz, ez nagyon fontos kutatási ismérv. „A demokratikus államiség megteremtésének folyamata Szegeden kezdődött” – írja. Így igaz. (Csupán szegedi identitástudatom miatt jegyzem meg: 1956 eseményei is Szegeden kezdődtek az egyetemen október 22-én (!). Szóval Szeged nem csupán a „szegedi gondolat” kapcsán került be a köztudatba. Elkalandoztam.)

A szerző korabeli dokumentumok sokaságát tanulmányozta – magánarchívumokat is kutatott – csupán azért, hogy hitelesen mutassa be a tényeket és a kort. Örök vita a hadtörténeszek diskurzusában, hogy hihetünk-e a levéltárakban őrzött „papírok”-nak? A forráskritika úgy is, mint fogalom, s úgy is, mint gyakorlat bizony elkerülhetetlen kutatói teher, amellyeel – több fejezeten belül tetten érhetően – a szerző is szembetalálta magát. Generációnk élettapasztalatából adódik: hányszor, de hányszor szembesültünk „átigazított”, valamilyen aktuális (politikai!) célnak megfelelő igény szerint „átfésült” dokumentumokkal, amelyek aztán „így” kerültek a levéltárakba is. Résen kell(ett) tehát lenni, ám a szerző tudja ezt.

„Magyarország második világháborús vagyonszerzése” a címe az első fejezetnek, ahol a szerző a németeket marasztalja el, teljes joggal: a tényeknek megfelelően a „kirablás”, „kiszipolyozás” kifejezésekkel illeti hazánk 1941 és 1944/45 közötti vagyonszerzését. További két fejezetben katonai témákat („A Magyar Királyi Honvédség vagyonszerzése”, „Bombakárok”) dolgoz fel meglehetősen tárgyilagossággal, és számomra meglepően korrekt katonai terminológiával. A továbbiakban újabb két fejezetet szentel a nyugatra hurcolt magyar értékek számbavételének. Ezek a részek a ma embere számára is megdöbbentő adatsorokat tartalmaznak, és a korabeli államvezetés (amennyiben a nyilas puccsot követően volt még ilyen egyáltalán) fe-

lelősségét egyértelműsítik. Ezek után Bálint József négy fejezetbe csoportosítva mutatja be a mezőgazdaság, az ipar, külön hangsúllyal a széntermelés, továbbá jelentőségének megfelelő terjedelemben a közlekedés vagyонvesztését. Amikor a figyelmes olvasó itt tart, joggal teszi fel magának a kézenfekvő kérdést: kik és milyen felelősséggel vezényelték (irányították) ezt az országot a vizsgált események sodrába? Indokolt volt-e később, amikor már minden rendeződött, legalább megkérdezni tőlük, hogy tükörbe tudnak-e nézni?

A későbbiekben újabb két fejezetben arról olvashatunk, „mibe került” az újjáépítkező magyar államnak a bevonuló Vörös Hadsereg ellátása (eltartása?). Bálint „kényszerű anyagi hozzájárulás”-ként aposztrofálja mindazt, amit akkor a győztes „ránk mért”. Nem hagy kétséget afelől, hogy a háborús jóvátételt (bővebben és pontosabban: a vereség anyagi következményeit) a korabeli Magyarország csak óriási erőfeszítések árán tudta kiizzadni magából, s ezen – a szerző soraiból is kiolvashatóan – az akkori magyar emberek nem éppen jókedvvel fáradoztak.

Katonai szemszögből vizsgálva ez a „hozzájárulás” jelentős volt ugyan, de annak a hatalmas létszámú haderőnek (a korhoz illő megfogalmazás szerint a „Felszabadító Vörös Hadsereg”-nek), mely a tárgyalt időben a térségben tartózkodott, és támadó hadműveletek egész sorát hajtotta végre, csupán a teljes körű logisztikája sokkal nagyobb anyagi ráfordítást igényelt, mint amit a lerombolt Magyarország képes volt kitermelni.

Az utolsó fejezet (a sorban már a 12.) a restitúciót foglalja magába, annak máig ható rendezetlen ügyeivel együtt. Ez a fejezet – véleményem szerint – féloldalasra sikeredett, mivel „csak” a nyugatra hurcolt javakról szól. Ismert tény, hogy a Szovjetunió módszeresen felkészült szakemberei hadizsákmányként könyvelték el a keletre szállított értékeket, s az ügy hosszú ideig súlyos viták forrása volt, de az orosz és a magyar fél bölcs belátása idővel segített rendezni a problémás ügyek többségét. (Elegendő a sárospataki könyvtár hazatért kincseire gondolnunk!)

Zárásként mindenképp hozzá kell tenni, hogy a szerző és a recenzens közti vita tárgyát képezi még egy fontos könyvbéli megállapítás. Bálint három nagy nemzeti vagyонvesztésről

beszél: az 1914–1920-as, az 1941–1947-es, illetve az 1989-es politikai fordulat folyamatos, máig ható következményeiről. E vagyonesztések közül sem az elsőt, sem a harmadikat nem tárgyalja a kötetben. Ám annak érdekében, hogy a szerző a felesleges (sokszor demagóg) bírálattól megóvja magát, némi hozzáfűzést lett volna szükséges toldani a hármas „kártétel”-hez mint felsoroláshoz. A harmadik, tehát az 1989/90 idején bekövetkezett (megvalósított) rendszerváltozás okozta vagyonesztés is megtörtént ugyan (tagadhatatlan!), de egészen más okok, teljesen más feltételek és politikai-gazdasági körülmények között, illetve más termelési-technológiai kényszerhelyzet nyomán. Vagyis egyenlőségjelet tenni, közös nevezőre hozni a harmadikat (1989/90-et) a másodikkal (az 1941 és 1947 közti esztendőkkal) nem szerencsés.

Ugyanakkor Bálint József „tisztába tesz” még valamit. Okmányokkal igazolja, hogy 1947. szeptember 15-től a Magyarországon maradt „vonalbiztosító” szovjet csapatoknak átadott árukért és szolgáltatásokért a szovjet fél fizetett a magyar kormánynak. Másfelől, 1945-től, szokványos árucseré-forgalom is működött Magyarország és a Szovjetunió között, a jóvátételi szállítások pedig nem voltak titkosak, és azok összegét külön nyilvántartották az állami költségvetésben.

„Nem saját véleményemet közlöm” – írja Bálint József már a kötet elején. A recenzor számos helyen és fejezetben belül mégis felfedezte a szerzői (privát) véleményt, ami nem hogy nem ártott, hanem épp ellenkezőleg: növelte a mű olvashatóságát, és megmutatta a szerző felkészültségét, sőt naprakészségét – egyébként is, habitusa eleve kizárja (remélem, jól ítélem meg) a meggondolatlan kijelentéseket. Ahol szükségét érezte, szinte reflexszerűen támaszkodott közigazdász múltjára, a KSH elnökeként, államtitkárként „begyűjtött” tapasztalataira, és ezt természetesen jól tette. Ebbe a gondolatsorba tartozik Bálint számos olyan mondata, amely gondolkodásra késztet. Az 1945-ös szovjet megszállás hazánk népét érintő visszahatását így jellemzi: „a magyar társadalom lelkiületét... a háborús legyőzöttség, a gyász és a várakozás együttes súlya terhelte. Ezt a lelki terhet egy egész generáció cipelte.” A recenzor személyes emlékei ezzel

teljesen egybevágnak, s ha még hozzátehetek valamit, ez a leg-tisztességesebb mondat, amit e témában valaha olvasni lehetett.

Számos olyan történet, kuriózum található a kötetben, amely önmagában is figyelmet érdemel, némi bulváros kifejezéssel élve: „érdekes” az ilyesfajta történeteket kedvelő olvasók számára. Recenzensként ezt a csokrot ajánlom: Bálint József érdekes történetet idéz meg Picasso és egy német tiszt anekdotikus találkozásáról, amelynek során utóbbi a mester jelenlétében minősítette a (később) világhírűvé vált *Guernica* című festményt. Nem kevésbé érdekes Canaris tengernagy és Ujszászy tábornok – a német, illetve a magyar katonai hírszerzés főnöke – találkozásának időzítése. Valódi unikális történelmi adalék (220.), hogy Kádár Jánost is „begyűjtötték” a szovjetek „málenkij robotra” – ő akkor „civilben” már Budapest rendőrfőkapitányának politikai helyettese volt. (A történetet maga Kádár mesélte el a szerzőnek, az esemény után mintegy huszonöt évvel.) Hasonlóképpen érdekes Bálint találkozása Malinovszkij marsallal és Holoszyakov tengernaggyal, a Dunai Folyami Flottilla egykori parancsnokával, főképpen utóbbi leplezetlen kritikai észrevételeinek tükrében (57.).

A szerző a restitúciós fejezetben szemlélteti, hogy a háború után a nyugati országok egy részével kialakult kölcsönös követelések – amelyek az elhurcolt magyar javak és az 1948/49. években államosított tőke külföldi tulajdonosainak kompenzációs igényéből halmozódtak fel – hosszú évekig rendezetlenek maradtak. Bálint Józsefnek feladata volt, hogy 1969-ben a Politikai Bizottság elé terjessze a kölcsönös követelések rendezésének alapelveit az Egyesült Államok viszonylatában. A szakmai részleteket a kormány dolgoztatta ki, majd tárgyalta meg az Egyesült Államok kormányserveivel. Fontos kiemelni, hogy a tárgyalásokat az Egyesült Államok elnökével, Gerald Forddal már Székér Gyula (akkori miniszterelnök-helyettes) folytatta le, aki többek között a Szent Korona hazahozataláról is tárgyalt. Székér Gyula értékes, korábban még nem publikált visszaemlékezései zárják a könyv utolsó fejezetét (408.).

A szerzőnek bizonyára a legmaradandóbb élménye, hogy 37 évesen tagja volt a „Nyers-csapatnak”, amely megkísérelte

az akkori Magyar Népköztársaság gazdaságpolitikáját hatékonyabbá tenni. A magyar gazdaságirányítás 1968-ban bevezetett reformja a keleti blokk egyik legsikeresebb javító, jobbitó gazdasági jellegű átalakítása volt.

Vannak nagyon lehangoló történetek is a kötetben. Ezek közül is kiemelkedik a 150 éves Óbudai Hajógyár 1991-ben történt felszámolása.

Sok olyan kifejezést találunk a kötetben – „rekvirálás”, „zabrálás”, „kötelező beszolgáltatás” vagy „hadizsákmány” –, amely csak abban a korban volt értelmezhető.

Több olyan névvel is találkozhatunk – Csikós-Nagy Béla, Szobek András, Friss István, Vas Zoltán –, akik később, évek múltán jelentős szerepet játszottak a magyar belpolitikában.

A „munkásszázadok”, a „vasútépítő dandár” – később hadosztály – megalakulása pedig kezdeti hozzájárulás volt ahhoz, hogy az 1945-ben főleg hadifoglyokból összeverbuvált félkatonai szervezetek segítségével helyreállítsák a közlekedést. Csupán érdekességként jegyzem meg, hogy itt kezdte sorkatonaként hivatásos szolgálatát több, később magas rendfokozatot elért katonai vezető is, akik közül talán Oláh István, későbbi vezérkari főnök, majd honvédelmi miniszter a legismertebb.

Nem elhanyagolható részei a kötetnek a *Függelék*, a *Válogatott bibliográfia* és az *Életrajzi jegyzetek*, amelyek segítik az olvasót a kor atmoszférájának, szellemének felidézésében, és helyenként nélkülözhetetlen kiegészítéseket, információkat tartalmaznak.

A könyv végén (471.) olvashatjuk a szerző szakmai életútját, melyből kiderül, hogy Bálint József ma is – mindenféle kozmetikázás nélkül – vállalja múltját. Óriási erőfeszítések árán, nagyon letről indulva szerzett – nem az anyanyelvén – felsőfokú végzettséget, diplomát, később pedig tudományos fokozatot. Feleséget még szovjetunióbeli tanulmányai idején ismerte meg, és 1954-ben kötötték össze életüket. Nyina ma is a szerző hűséges társa, és magas humán műveltségével segíti férje publikációs tevékenységét. Bálint József magas állami beosztásait nem saját anyagi gyarapítására használta, nem szerzett vagyont, van viszont temérdek könyve, nemzetközi kitekinté-

se a világra és pályatársaihoz – sokak közt Nyers Rezsőhöz, Timár Mátyáshoz, Szekér Gyulához, Marjai Józsefhez, Romány Pálhoz, Keserű Jánosnéhoz – hasonlóan tisztességes múltja.

Bálint Józsefnek nem ez az első háborús témájú tárgyú könyve: *900 nap a 300 évből – Leningrád* volt a címe annak a két kiadást megért kötetnek, amelyet kedvenc városáról, az északi metropoliszról, Szentpétervárról írt. És a kuriózum: Medgyessy Péter 2003-ban, Putyin államelnök meghívásának eleget téve, vett részt a város fennállásának 300. évfordulóján rendezett állami ünnepségen, az ajándék pedig, amit (akkor és ott) át tudott adni az orosz államfőnek, éppen Bálint József leningrádi blokádról szóló kötete volt. Később e tárgykörben kifejtett tudományos munkásságáért Vlagyimir Putyin elnök a „300 éves Szentpétervár” emlékéremmel tüntette ki a szerzőt.

Összefoglalva: érdemes a kötetet kézbe venni és átlapozni, az első megközelítésben ijesztőnek tűnő sok-sok táblázat, számsor, felsorolás s a manapság már (szerencsére) aktualitásukat veszített jelentések, levelek ellenére, hiszen amennyiben az érdeklődő olvasó figyelmesen tanulmányozza a szerző felvezető, összekötő szövegeit, megjegyzéseit, valamint a korabeli események értelmezését, valóságghű képet kap az akkori magyar világ viszonyairól, históriaformáló történéseiről. Bálint József nagy erénye, hogy pontosan mutatja be az akkor szerveződő új magyar államiség születésének minden nehézségét, az emberek reménységét. Aki tehát elolvassa a kötetet, jóval többet fog tudni arról a mintegy hat évről, amelynek drámai eseménysorát a szerző történelmi vizsgálódásainak középpontjába állította.

A recenzió végére hagytam az *Utószó* egyik utolsó mondatát, mint a szerző vízióját (reményeit?) a jövőt illetően, üzenetét a holnap magyar társadalmának: „Az újjáépítési feladatokkal senki nem ment szembe. Ezt a történelem által parancsolt összefogást a magyar nemzet nagy erényei között tarthatjuk számon.” Van ma ennek aktualitása? A válasz kézenfekvő.

Kolozsvári Sándor

